

ÁLLATI TÚLTERMELÉSI VÁLSÁG, AVAGY MIÉRT VAN MAGYARORSZÁGON

HÁROMSZÁZEZER GAZDÁTLAN KUTYA?

DOI 10.35402/kek.2025.3.8

Absztrakt

A tanulmány az ebtartás kapcsán két krízist elemez. Egyrészt a kapitalista értékrend és a kutyatartás összefüggéseit vizsgálva rámutat, hogy a tőkés viszonyok között az ebtenyésztés az emberi osztálykülönbségeket tükrözi vissza, valamint hangsúlyozza, hogy a fogyasztást generáló, de maguk is fogyasztási cikként tartott kutyák egyre többen vannak és ellátásuk fokozott ökológiai teherrel válik. Másrészt az írás a kapitalista értékrend, a biopolitika és a hatalomgyakorlás összefüggéseit vizsgálva arra keresi a választ, hogy a kutyák gazdátlanul válása a nyugati társadalmakban miért jelent krízist, miközben más kultúrákban nem okoznak jelentős gondot a gazdátlan kutyák. A tanulmány a magyarországi helyzet elemzésével zárul, ebben a szerző a gazdátlanság kérdését folyamatjellegében vizsgálva rámutat a társadalmi és gazdasági tényezők szerepére a kutyatartásban.

Kulcsszavak: antrozoológia, kutyatartás, gazdátlanság, fogyasztói társadalom, válság

Animal overproduction crisis, or why are there three hundred thousand ownerless dogs in Hungary?

Abstract

The study analyses two crises related to dog ownership. First, by examining the connections between the capitalist value system and dog ownership, it highlights that, in a capitalist context, dog breeding reflects human class differences. It also emphasizes that the number of dogs, generating consumption but also being kept as commodities themselves, is significantly growing and their care is becoming an increasing ecological burden. Second, by exploring the connections between capitalism, biopolitics, and the exercise of power, the paper seeks to understand why the issue of ownerless dogs constitutes a crisis in Western societies, whereas in other cultures, stray dogs do not pose

significant problems. The study concludes with assessing the situation in Hungary, where the author examines the issue of ownerless dogs as a process, pointing to the role of social and economic factors in dog ownership.

Keywords: anthrozoology, dog ownership, strayness, consumer society, crisis

A különböző válságos helyzetek egyre inkább a mindennapjaink részévé válnak és hatással vannak a gondolkodásmódunkra, jövőképünkre. Ez a tanulmány az ökológiai krízisbe torkolló túltermelés és a túlfogyasztás kérdését egy sajátos területen, a fogyasztói társadalom kutyatartási szokásaira, valamint a gazdás és gazdátlan kutyák okozta nehézségekre fókuszálva vizsgálja. Úgy tűnhet, hogy a gazdátlan kutyák kérdése „csupán” állatjóléti, közbiztonsági és közegészségügyi krízis, valójában azonban sokkal átfogóbb terület, mert a fogyasztói társadalom válságtünetei mutatkoznak meg benne. Ezért a tanulmányom első részében azt igyekszem bemutatni, hogyan függ össze a kapitalista értékrend és a társállattartás, és milyen krízisekre számíthatunk ennek kapcsán a fogyasztói társadalomban. Ezt követően azt vizsgálom, hogy mi idézi elő a gazdátlan kutyák helyzetének eltérő alakulását Európa keleti és középső, valamint északi és nyugati országai között. Kitérek a gazdasági krízis és a gazdátlanság növekedésének kapcsolatára éppúgy, mint a nyugat-európai modellek sikeres megoldási stratégiáira. Írásom magyar vonatkozású részeiben pedig amellet érvelek, hogy hazánkban a nagyszámú gazdátlan eb napjaink krízisét jelenti ugyan, de kialakulásukban egyaránt szerepet játszanak a múltból magunkkal hozott tradíciók, szemléletmód, illetve korunk változásai. Bár látszólag periférikus téma a kutyatartás, de egy 2023-as felmérés adatai szerint a felnőtt lakosság 30%-a olyan háztartásban él, ahol van kutya (Kubinyi – Varga 2023), így voltaképpen a szomszédain, rokonain keresztül valamilyen mértékben a magyarországi lakosság túlnyomó többsége érintett a kutyákkal kapcsolatos kérdésekben.

A kutyák gazdasságának kérdése jelentős kulturális különbségeket mutat. Míg a nyugati világ¹ országaiban nem elfogadhatók a szabadon kóborló ebek, addig a világ számos pontján úgy él sok kutya az emberi társadalmak periferiáján, hogy azt az adott kultúrák nem tekintik problémának, sőt több eb él gazda nélkül a világon, mint gazdával. Becslések szerint a földön élő egymilliárd kutyából 800 millió gazdtalan, úgynevezett pária kutya, stray, village vagy street dog (Pierce – Bekoff 2021). Dél-Amerikában, Indiában vagy Európán belül a Balkán-félszigeten gyakori, hogy konkrét gazda nélkül, mintegy kollektív humán gondoskodás alanyaként élnek kutyák és macskák városi környezetben. Ezek az eltérések arra világítanak rá, hogy a nyugati kultúrákban a kutyák gazdátlanságából eredő válsághelyzetek társadalmilag felépítettek és az adott kultúráktól erősen függő jelenségek (Kalkman 2019; Estes 1983). A gazdtalan kutyák kapcsán megélt állatjóléti, közbiztonsági és közegészségügyi problémákat a nyugati világ fogyasztói társadalmi generálja. A kutyák birtoklásához kötött ebtartás olyannyira nyugati modell, hogy a „nyugatiasodás” egy megjelenési formája is lehet. Például Isztambul szabadon élő kutyapopulációjának eltávolítására vagy kiirtására a hatalom nyugati mintákat követő törekvései miatt az 1800-as évek eleje óta több alkalommal történtek kísérletek, legutóbb 2024-ben hoztak kóbor kutya ellenes rendelkezéseket.²

A kutyák társadalmi kontrolljának eltérő jellege összefügg a kultúránként különböző pozíciójukkal, tehát ahhoz, hogy megértsük, hogy a nyugati társadalmakban miért jelent krízist a kutyák

gazdátlansága, meg kell ismernünk a kultúrában betöltött helyzetüket.

A nyugati társadalmak kutyakultusza

A „kutyakultusz” kifejezés arra a társadalmi jelenségre utal, amikor a kutyákhoz fűződő különleges kötődés túlmutat az egyszerű háziállattartáson és az ebek különleges megbecsülését oly módon nyilvánítja ki, hogy az adott társadalmak számára központi jelentőségű emberi tulajdonságokkal és erkölcsi értékekkel ruházza fel őket (Ritvo 1987).

A kutyák globális fogyasztói társadalmakban betöltött mai pozíciójának gyökerei a kapitalizmus európai kialakulásáig vezethetők vissza. Bár a házi kedvencek nem a 19. század termékei – az embereket korábban és más kultúrákban is erős érzelmek fűzhették kisállataikhoz –, de a közép-kori Európában még úri hóbortnak számított az állatok házikedvencként tartása (a társállattartás mint fogalom pedig nem is létezett). A 18. század vége felé azonban egyre gyakrabban jelent meg a konkrét gazdasági cél nélküli „hobbi” kutyatartás. Az ebtartás „demokratizálódása” a modern városi polgári életforma meghonosodásával és fokozatos társadalmi elterjedésével esik egybe, ami a kedvtelésből tartott kutyák számának hirtelen megnövekedésével járt együtt. A kora újkori Németalföldön, a viktoriánus kori Angliában, vagy a 19. század közepi és a század végi Párizs modern nagyvárosi polgári miliójében egyaránt mindennapos jelenségnek számítottak a szobaebek. Jane Hamlett és Julie-Marie Strange könyvükben (2023) egyenesen úgy fogalmaznak, hogy „kisállat-forradalom” ment végbe a viktoriánus kori Nagy-Britanniában. Az iparosodás elterjedésével egy időben felértékelődött a családi környezet, és ebben helyet kaphattak az ebek is, amelyek egyre szorosabban kapcsolódtak be a gazdaságilag megerősödő polgárság családi életébe. Az emberek és kedvenceik kapcsolatának lényeges elemévé vált az érzelmi kötődés, egyre inkább az ember hűséges társaként tekintettek a kutyákra. Ebben a korszakban kezdtek a jó anyagi helyzetben élő polgárok addig szokatlan módon gondoskodni az állataikról. Ekkor jelentek meg az állateledelek, a kisállattemetők, és az állatorvoslás a gazdasági állatok mellett egyre inkább kiterjedt a kutyákra, macskákra és más kisállatokra is. A viktoriánuskori Angliában a kutyákra a kor erkölcsi értékeinek megtestesítőiként tekintettek, így a rendíthetetlen-ség, hűség és bátorság tulajdonságaival ruházták fel őket (Serpell 1986).

¹ A „nyugati világ” kifejezést nem földrajzi, hanem kulturális értelemben használom, vagyis azokat a kultúrákat értem alatta, amelyek a felvilágosodás, az ipari forradalom és a modern kapitalizmus hatására fejlődnek és olyan közös értékeket hordoznak, mint a demokrácia, az individualizmus, a jogállamiság és a szekularizált társadalmi berendezkedés, így főként Európát, Észak-Amerikát és Ausztráliát sorolom ebbe a körbe.

² A hatalmi törekvések visszasán hatnak, mert az utcai kutyák Isztambul szellemi kulturális örökségének a részei, hozzájárulnak a virágzó, sokfajú közösségek kialakításához. Több száz éven át a környék őrzőiként szolgáltak, megették a szemetet, javítva ezzel a település higiéniai viszonyait, és ugatva figyelmeztették a helyieket, ha valahol tűz ütött ki (Pinquet 2010; Hart 2019). A lakosok nagy része napjainkban is gondoskodik az utcai állatok etetéséről, méltóságot látnak a kutyákban, polgártársakként, utcáikhoz és közösségeikhez tartozónak tekintik őket (Hattam 2021).

Az ebekről alkotott kép visszatükrözte a kialakuló kapitalista társadalom értékrendjét és világszemléletét. A fajtatiszta kutyák az osztály és a státusz üzenetét közvetítették, tenyésztésük ekkoriban kapott szárnyra (Hamlett – Strange 2023). A kutyák tenyésztése a kapitalista értékfelfogást tükrözte, a kialakult családfák az emberi viszonyokra emlékeztettek, a pedigris és korcs kutyák közötti értékkülönbség a nemesség és a pór nép társadalmi távolságát idézte (Ritvo 1987). Az ebek értékének meghatározása alapvetően antropocentrikus magatartás, amely az emberi perspektívából, az ember igényeinek kielégítésére zajló kutyatenyésztés révén alakított ki értékrendet az ebek között. A fajtatenyésztést a 19. századi kapitalizálódó társadalmakban felemelkedő középosztály tette népszerűvé. Az új pénzügyi elit számára felértékelődött a saját származása és ez a családfaközpontúság tükröződött a kutyák fajták szerinti tenyésztésében is. A jómódú polgárság körében sokan azt remélték, hogy saját genealógiájukban találnak kiemelkedő ősokeket, de szívesen büszkélkedtek kutyáik híres felmenőivel is. Így a viktoriánus korban megjelent az ebek fajta szerinti kontrollja, családfákba rendezték a kutyákat és fajtáknak nevezték el őket. Amint egy fajtát meghatároztak, a vérvonal bezárult. Egy kutya értékét a fajtatisztsága adta, és csak akkor volt fajtatiszta, ha a szülei szerepeltek a fajtanyilvántartásban, és ezt törzskönyvvel tudta igazolni a gazda (Gulliver 2022). A korcs kutyák éppen az ismeretlen származásuk és ezáltal a kontrollálatlan eredetük miatt váltak értéktelen ellenpontjaivá a számontartott pedigréjű, válogatott ősokektől származó és ezért értéket képviselő fajtatiszta egyedeknek. A kutyák fajtatiszta és korcs minősítése szinte máig azt képviselte, amit a viktoriánus korban a származásról gondoltunk. Míg a fogyasztói kultúráinkban egyre inkább nőtt a fizetőképes kereslet a törzskönyvezett, fajtatiszta kiskutyák iránt, a keverék kutyáknak – egészen a 20. század végéig – nem volt ára és így valójában piaci értéke sem.

Kétszáz év alatt felpörgött a kutyák evolúciója, és a 19. század óta közel 400 új kutyafajta jött létre. Ez pedig lehetőséget teremtett arra, hogy a fajtaválasztás az önkifejezés és a státuszjelölés eszközévé váljon. A fajták közötti értékhierarchiát napjainkban többnyire nem a funkciójuk vagy a használhatóságuk, hanem a divat határozza meg (Ghirlanda et al. 2013). A kutyák státuszjelölő divatelemmé váltak, a fajtaválasztás a tulajdonosok kulturális üzenete, osztályukat, preferenciáikat és személyiségüket jelzi azzal, hogy milyen kutyát választanak

házi kedvencnek. A fajták a fogyasztói preferenciákat kifejező márkákká váltak. Egy divatos fajta birtoklása azt üzeni, hogy egyszerre vagy trendi, és megengedhetsz magadnak egy luxuscikket (Gulliver 2022; Miller 2010).

Ugyanakkor a 20. század második felében a nyugati társadalmakban mélyreható kulturális változás kezdődött, számos társadalmi mozgalom tette kritika tárgyává a fogyasztói kultúrát (környezetvédő és globalizációellenes mozgalmak, feministák) (Marcuse 1990). Az új megközelítések az ember és állat kapcsolat vonatkozásában olyan, addig nem alkalmazott fogalmaknak adtak teret, mint az empátia, a felelősségvállalás és a szolidaritás. Ekkor jelent meg a gazdátlan ebek örökbefogadása mint a „vásárlás” kultúrájával szembeni alternatíva. Ez a gondolkodásmód a keverék kutyákat egyedi személyiségnek tekinti, nem pedig árucikknek. Az örökbefogadás tudatos döntés, amely hosszú távú elköteleződést jelent, ellentétben a fogyasztói társadalom „eldobható” mentalitásával. Ez a nézőpont megkérdőjelezi a kutyák kapitalista értékrendre szabott piaci pozícióját. Az új ideológia a keverék kutyák felértékelődését és ezzel együtt a fajtatiszta kutyák kultuszának 21. századi lassú visszaszorulását jelzi.

Tömegtermelés kutyából

A fogyasztói kultúra mint a globalizáció kulturális szegmense a fogyasztás logikáját kiterjeszti az élet minden területére, és így az állatainkhoz fűződő viszonyainkban is meghatározó (Simányi 2005:175). A kapitalista társadalmakban a társállattartás is egy sajátos módja a fogyasztásnak, nemcsak az állatok váltak fogyasztási cikkekké, de létezésük és ellátásuk, egyáltalán maga a kutyatartás is tárgyi kellékekben, szolgáltatásokban megnyilvánuló fogyasztást generál. Az állateledel és az állattartással kapcsolatos kiegészítő cikkek gyártása egyre nagyobb gazdasági haszonnal járó terület az iparban. Például az USA lakossága 1996-ban 7 milliárd dollárt, 2022-ben pedig már több mint 40 milliárd dollárt költött állateledelre.³ A fogyasztói társadalom megeremti a vágyott tárgyak iránti igényt, ezért a fejlett piacgazdaságokban nagyon gyorsan nő a kedvtelésből tartott kutyák száma is, csak az Európai Unióban 2010 és 2022 között több mint 32 millió egyeddel lett

³ American Pet Products Association (APPA), 2021–2022. <https://www.americanpetproducts.org/docs/default-source/uploadedfiles/npos/21-22-business-andfinance>

nagyobb az állomány (Shahbandeh 2024). A bejelentett kutyák száma 2022-es adatok szerint 105,35 millió (Shahbandeh 2024). 2022-ben Európa volt a világ legnagyobb állateledel-gyártó régiója, mintegy 11,78 millió tonna termelési volumenével éppen megelőzte az Észak-Amerikában előállított 11,2 millió tonnás gyártási szintet (Shahbandeh 2024). Ezek az adatok is jelzik, hogy a fogyasztói társadalmakban jelentős piaci súlya van a hobbiállatokhoz kapcsolódó termelésnek és kereskedelemnek, ami arra enged következtetni, hogy a megnövekvő kisállattartást nemcsak a romantikus állatszereteten alapuló attitűdök befolyásolják, hanem profitalapú piaci szempontok is. A globális kapitalizmus egyre jelentősebb mértékben használja a házi kedvenceket a fogyasztás fokozására, de egyáltalán nem biztos, hogy a növekvő társállattartás jó útja az állatokhoz való viszonyunk kiteljesítésének. Házikedvenceink a hozzájuk kapcsolódó ipari termelés révén egyre nagyobb környezetterhelést jelentenek, és felmerül a kérdés: fenntartható-e hosszú távon a növekvő számuk? Egyre nyilvánvalóbb, hogy a nyugati társadalmak kisállattartási szokásai is közelebb viszik az emberiséget az ökológiai katasztrófához, ezért még az a radikális kérdés is megfogalmazódik, hogy egyáltalán szükség van-e házikedvencekre (Vale – Vale 2009). Hogyan kellene lépéseket tennünk a környezettudatos állattartás felé? Például a húsevő állatoknak nagy az ökológiai lábnyoma, ezért célravezetőbb lenne olyan „környezetbarátabb”, kis testű növényevő házikedvenceket tartanunk, mint például az aranyhal, a hörcsög, a csirke vagy a nyúl (Vale – Vale 2009). Az ökológiai válság felé sodródó világunkban elkerülhetetlen a szemléletváltás és feltehetően – az edukációtól függően – ez egy-két generáción belül végbe is fog menni. Megjósolható, hogy a nagy testű kutyafajták fenntartása egyre költségesebb lesz és ezért egyre többen kisebb testű ebeket fognak beszerezni. Már most is számos európai országban (Németországban, Franciaországban, Olaszországban) többen tartanak macskát, mint kutyát, és ez a tendencia tovább folytatódik a kis testű növényevő állatok irányába.

Valóban invazív faj a kutya? (egy nem valós krízis)

Mint ahogyan azt már az eddigiekben is láhattuk, a nyugati társadalmakban a kutyatartás fokozódása és a „kutyakultusz” fennmaradása több szociokulturális okra vezethető vissza. Többek között ide tartozik a társadalmi elidegenedés és a társas szükségletek

változásának problémaköre is. Az individualizáció és a modernizáció gyakori városi megnyilvánulása az elidegenedés és a családok felbomlása vagy tagjainak eltávolodása (Beck – Beck-Gernsheim 2002). Sokan egyedül élnek vagy kevés szoros kapcsolattal rendelkeznek. Ebben közrejátszik az is, hogy a 20. század második felétől a nyugati jellegű társadalmakban csökkent a gyermeklétszám, jelentősen megváltozott a családszerkezet, mert megnőtt a gyermektelen vagy egygyermekes családok száma és ebből következően beszűkültek a rokoni kapcsolati hálók, azaz egyre kevesebb rokonunk van (Strathern 1992). A családtagokból, barátokból vagy lokális közösségek tagjaiból összeálló, egyre fogyatkozó egyéni kapcsolatrendszereket ma sokan társállatokkal igyekeznek kiegészíteni. Ebben a helyzetben a házi kedvencként tartott kutyák gyakran támogatást jelentenek, mert látens vagy tudatosan felvállalt érzelmi kötődés tárgyai (Kubinyi – Varga 2023).

Egyfajta válságkonceptióként egyre gyakrabban merül fel az a téves értelmezés, hogy a kutyák mára olyan invazív fajjá váltak, amelyeket az emberek terjesztettek el, de most kiszorítják az emberutódokat. Ez a leegyszerűsítő teória a kisállattartást igyekszik felelőssé tenni a nyugati társadalmakban egyre jellemzőbb csökkenő gyermekszám miatt és nem veszi figyelembe azokat a kedvezőtlen gazdasági társadalmi, környezeti tényezőket, amelyek a nyugati társadalmakban élő fiatalok egy részének jelentősen megnehezítik az életét. A fiatal felnőttek egy részének a saját otthon megszerzése és a stabil egzisztencia kialakítása elérhetetlen cél. A gazdasági bizonytalanság és a nagyobb megélhetési költségek miatt sokan nem látják reálisnak a gyermekvállalást (Iacovou – Tavares 2011). Természetesen lehetnek vonzó aspektusai a társállattartásnak is, például egy kutya fenntartási költsége összességében jóval kisebb anyagi megterhelés, mint egy gyerek felnevelése. Vagy a kutyatartók nagyobb szabadságot, rugalmasabb életvitelt élhetnek meg, mint a kisgyerekes szülők, a társállatok ugyanis kevésbé igényelnek folyamatos felügyeletet, mint a gyerekek. Az is gyakori érv, hogy az ebek érzelmi kötődést és társas támogatást biztosítanak anélkül, hogy érdemben megváltoztatnák a gazdák életvezetési gyakorlatát. Ezek azonban nem jelentenek releváns érveket a gyermekvállalás elutasítására. Vannak ugyan feltételezések arról, hogy a csökkenő gyermekvállalási kedvben szerepet játszhat, hogy a kutyatartás kielégítheti a gazdák kötődés és gondoskodás iránti pszichológiai és érzelmi igényeit, és ezzel eltérítheti a gondoskodási késztetéseiket, azaz

a „gyerekként” tartott társállatok iránti kötődés oda vezet, hogy a kis kedvencek válhatnak a családi élet alternatíváivá. Azonban nincsenek hitelt érdemlő kutatások arról, hogy a családtagnak tekintett kutyák milyen irányba befolyásolják az emberek biológiai fitneszt.⁴ Az előbbi teóriának épp az ellenkezőjét állítják azok, akik szerint a kutyatartás pozitív hatással lehet a termékenységi rátára, mert fiatal párok esetében lehetőséget nyújt a leendő házastárs gondozási készségének tesztelésére is. Ha a partner jó gondozónak bizonyul, akkor nagyobb biztonságérzettel lehet belevágni a gyerekvállalásba és ez növelheti a vállalt gyerekek számát (Kubinyi 2024:11). Ezek mellett az elképzelések mellett talán a legreálisabbnak az látszik, hogy a fiatal generációk nem azért nem vállalnak gyereket, mert társállatokat tartanak, hanem azért tartanak társállatokat, mert nem akarnak gyermeket vállalni. Nem a társállattartás okoz válsághelyzetet, hanem az állattartástól független válságok, mint például a 2008-as gazdasági világválság vagy a pandémia teremtenek olyan egészségügyi és gazdasági bizonytalanságot, amely a születési ráták csökkenését idézi elő és ezzel befolyásolja a jövő demográfiai folyamatait, és ez a tendencia hosszú távon hatással lehet a társadalom szerkezetére is. Ugyanakkor azzal, hogy kevesebb gyerek születik, a lakosság egyre kisebb része vesz részt gyermeknevelésben, és ha nincsenek elérhető kisgyerekek, a biológiai eredetű gondozási késztetés más irányba terelődhet, például a kisállattartás felé (Kubinyi 2024:8).

Még mindig antropocentrikus utakon

A viktoriánus kortól kezdve végbement a kutya családba fogadása, és ez a folyamat a globális kapitalista társadalomban az 1980-as évektől az USA-ból kiindulva egyenesen családtaggá tette a házi kedvencként tartott kutyákat.⁵ Ez azért tudott megvalósulni, mert az animalitás meghatározása sohasem konzisztens, az állat és ember közötti határokat a

kultúra jelöli ki (az ember határozza meg a fogalmi kereteit), ezért átléphet a biológiai határokon (Calarco 2020). Úgy tűnhet, hogy a társállatokkal kialakított sajátos viszony, a 20. század második felétől fokozatosan oldja a nyugati kultúrák emberközpontúságát. Felmerülhet a kérdés, hogy a kutyák családba fogadását értékelhetjük-e már egyfajta szűkre szabott, fajspecifikus posztantropocentrikus szemléletmód kialakulásaként? Kétségtől az állatjogok elismerése és az etikus állattartás szorgalmazása a kutyákat érző lényekként helyezi előtérbe, akik megérdemlik a tiszteletet és gondoskodást. Sokan úgy érzik, hogy az ebtartással támogatják ezen etikai értékek fenntartását. Bár nem kétséges, hogy a kutyákkal megteremtett érzelmi kötődés elősegítheti az állatok iránti empátia kialakulását, de ez továbbra is emberközpontú lépés, amely az állatot emberi szerepbe helyezi. Amikor a kutyáról gyermekszerűen gondoskodunk, öltöztetjük őket, vagy megünnepeljük a születésnapjukat, emberi családmodellt és életmódot követünk (Lovas Kiss 2018). Nem az eb természetes szükségleteire vagy önállóságára koncentrálnak, hanem saját vágyainkat és érzelmi szükségleteinket projektáljuk. Etikai értelemben kérdéses, hogy ezzel valóban szolgáljuk-e az állatok jólétét. Martha Nussbaum az állati jogok kapcsán megfogalmazott *képesség elmélete* éppen arra figyelmeztet, hogy az állatok jólétét és morális állapotát az alapján kell megítélni, hogy mennyire van módjuk természetükből adódó kvalitásaik kibontakoztatására (Nussbaum 2006). Tehát a társállattartás során fontos kérdés, hogy a gazda tud-e házi kedvencének lehetőséget biztosítani saját fajspecifikus képességeinek megélésére. A városi környezetben társállatként tartott kutyák lehetőségei erősen korlátozottak, a gazdáknak be kell tartaniuk – és az állataikra is alkalmazniuk kell – a társadalmi együttélés emberi szabályait és eközben korlátozzák mozgásterüket, társas kapcsolataikat, szaporodási lehetőségeiket, tehát számos képességük kibontakoztatásától megfosztják a szeretett állatukat (Lovas Kiss 2020). Így valójában nem megy végbe az ember és állat fogalmának újraértelmezése, az ebek helyzete továbbra is az ember alá rendelt „érzelmi szolga” pozíciója marad (Haraway 2007). Melanie Joy (2009) egyenesen úgy fogalmaz, hogy a társállattartás is a fajizmus egyik megnyilvánulása lehet, ha az állatokat kizárólag az emberi szükségletek kielégítésére használjuk fel. Mivel a nyugati kultúrákat antropocentrikus világszemlélet jellemzi, amelyben az ember fölötté áll a többi élőlénynek, ezért amikor valamely állatfajt ki szeretnénk emelni

⁴ A „biológiai fitnesz” fogalom azt jelenti, hogy egy egyed milyen mértékben képes átörökíteni génjeit a következő generációra; lényegében szaporodási sikerességet jelent. Ronald Fisher „A természetes szelekció genetikai elmélete” című könyvében használja először (Fisher 1930).

⁵ A Debreceni Egyetem Antropológiai Kutatócsoportja által 2020-ban egyetemi hallgatók bevonásával készített online kérdőíves kutatás is ezt igazolta. A megkérdezett 7303 kelet-magyarországi kutyatartó közül 7016-an családtagnak tekintették a kutyájukat.

ebből az alá-fölé rendelt hierarchiából, ott akad meg a dolog, hogy nem tudjuk partnerként kezelni. A kutyák kapitalista társadalmakban betöltött pozíciójából adódóan gazdákhöz kötődnek, vagyis a kutyatartás egyfajta birtokosi szemléletet követ. Az ember az állat „gazdája”, és ez önmagában is tükrözi az alá-fölé rendelt viszonyt. A gazda olyan személy, akinek kizárólagos joga, hogy a kutya felett – mint dolog felett – rendelkezzen. Minden kutyához tartoznia kell egy gazdának, aki birtokolja az ebet. Ez nemcsak alá-fölé rendelt viszonyt jelent, hanem azt is, hogy a nyugati kultúrák embere nem gondolja a kutyájáról, hogy szabadnak született, sőt azt feltételezi, hogy már képtelen a független életre, mert megváltoztattuk a genetikáját és az életkörülményeit (Lányi 2020). Valóban egy városi kutya a saját élőhelyének számító urbánus környezetben csak nagyon rövid ideig tudna önállóan életben maradni, mert a szoros kutya-gazda viszonyban az ebek a szocializációjuk során mindig az emberi kontroll alatt állnak és teljességében nincs módjuk megismerni a saját környezetüket. (A gazda irányításának hiányában könnyen elútná őket egy autó, befogná a gyepmester, vagy ha külterületre tévednének lelőné őket egy vadász.) „Cserébe” a társállatként, a gazdájával szoros kapcsolatban álló eb – ha csak periférikus szereplőként is, de – az emberrel együtt belép a társadalomba, vagyis egy szabályozott kozmosz tagjává válik (Kiss 2009). Mindez egy sajátos ambivalens helyzetet eredményezett, a kutyák saját állati mivoltuktól eltérő előjogokat kaptak, miközben nem élhetik meg saját fajspecifikus létüket. A kutyákat gyakran humanizáljuk, miközben jogilag speciális tárgyként kezeljük őket. Kiállunk a jogaikért, de szabadon rendelkezünk a testük fölött. Egyik oldalról érző élőlényként jogvédelem illeti őket, ugyanakkor jogokkal rendelkező személytelen tárgyak, a Polgári Törvénykönyvben szabályozott módon adható-vehető „dolgok”, birtoklásukról emberek döntenek.

A kutya a gazdácé, a gazda a hatalomé

Ezen a ponton érdemes visszakanyarodnunk ahhoz a szöveg elején megfogalmazott kérdéshez: vajon a nyugati társadalmakban miért jelent problémát a kutyák gazdátlansága, mit árul el a kultúránk működéséről ez a terület?

Nem lehet élesen kettéválasztani a „gazdásságot” és a „gazdátlanságot” preferáló kultúrákat, mert akár egyetlen kultúrán belül is nagyon sokféle kutyatartási trend és még ennél is több ebtartási

gyakorlat létezik. Az Európai Unió országai között is jelentős különbségek mutatkoznak. Kelet- és Közép-Európában Romániában, Bulgáriában és Magyarországon a legmagasabb a gazdátlan kutyák száma az EU-ban, de Dél-Európa több országában, Olaszországban, Spanyolországban és Görögországban is problémát jelent a kóbor kutyák nagy száma (Fatjó et al. 2015). Ezekben az országokban gyakran az ebtartás kontrollálatlan jellege, az illegális kutyatenyésztés és az ivartalanítási programok hiánya okozza a gondot, de érdemes megjegyezni, hogy Görögországban ezenfelül a gazdasági válság jelentősen növelte a kóbor kutyák számát (Papavasili et al. 2023). Sokan kényszerültek megválni a házi kedvenceiktől, mert nem tudták eltartani őket,⁶ és ez arra figyelmeztet, hogy a gazdasságot preferáló társadalmakban a kóbor kutyák száma érzékenyen reagál az adott ország gazdasági helyzetére. Ugyanakkor az utóbbi években Nyugat- és Észak-Európa több országában jelentősen csökkent a gazdátlan kutyák száma. Hollandiában a helyzet egyedülálló, mivel az ország sikeresen megszüntette a kóbor kutyák problémáját az évek során. Az állatvédelmi intézkedések, a kötelező nyilvántartásba vétel, az ivartalanítási programok, az állatvédő szervezetek munkája és a társadalmi felelősségvállalás megerősödése együttesen játszott szerepet abban, hogy mára gyakorlatilag eltűntek a kóbor kutyák. Hollandia sikere inspirálóan hatott más észak- és nyugat-európai országokra is, például Németországban, Ausztriában, Svájcban, Norvégiában is jelentősen csökkent a gazdátlan ebek száma. 2012-ben egész Norvégiában már csak egyetlen kutyamenhelyre volt szükség, ez volt a FOD gården, amely körülbelül 20-25 kutya elhelyezésére kínált lehetőséget (Holtet 2012). Az eredményességet jelentősen befolyásolják a helyi tradíciók, a társadalom érzékenyítése és edukálása, valamint a meghozott intézkedések és azok hatékonysága.

A befogott állatok új gazdához juttatását az is nehezíti, hogy a gazdátlan kutyák nem ott gyűlnek fel, ahol örökbefogadói érdeklődés lenne irántuk. A menhelyeken összegyűjtött ebek száma az Európai Unión belül is jelentős eltéréseket mutat. Míg Közép- és Dél-Európában a kutyamenhelyek férőhelygondokkal küzdenek, addig Észak- és Nyugat-Európában többen szeretnék menhelyről kutyát befogadni, mint amennyi állat a telephelyeken van. Az igények

⁶ „A görög állatjóléti válság” (The Greek Animal Welfare Crisis: A Report by the Dogs Trust) című, 2015-ös jelentés: <https://www.savegreekcatsanddogs.com/greece-s-animal-crisis>

kielégítésére Romániából, Ciprusról vagy Magyarországról szereznek be mentett kutyákat a gazdagabb uniós országokban élők. Az Európai Unión belül megnövekedett nemzetközi állatforgalom alapján Katrina Gulliver sommásan úgy fogalmaz, hogy „... a gazdag nyugat – más iparágakhoz hasonlóan – egyszerűen kiszervezte a termelést a szegényebb nemzetekhez, ahol lazábbak a törvények, mert a végfelhasználói javakat akarja, de nem szereti a gyártási folyamatot, ezért ezt a világ más részére tolja át” (Gulliver 2022).

Érdekes a mélyére ásni, hogy miért is jelentenek gondot a gazdátlan kutyák. A társállatként tartott eb a nyugati kapitalista társadalmakban – ha csak periférikus szereplőként is, de – az emberrel együtt beléphet a társadalomba. Ám ha elveszíti a gazdáját, elveszíti jogi státuszát is, így egyúttal kizárásra is kerül a politikai létezők közösségéből, és pusztán biológiai lénnyé válik (O'Donoghue 2015). Tehát az ebeket emberi tulajdonosukon keresztül tartják számon a nyugati társadalmakban, és gazda hiányában a minősített életformából (bioszból [bios]) a biológiailag létező (zoé [zoē]) pozíciójába kerülnek. A társállatként tartott kutya, annak ellenére, hogy nem ember, azért tud agambeni értelemben homo sacer pozícióba kerülni, mert – mint azt az előző fejezet végén láthattuk – érző lényként csatládba fogadjuk őket, miközben mégis kirekesztettek, jogokkal rendelkező személytelen tárgyak maradnak (Agamben 1998). A nyugatias jellegű kultúrákban a társadalmi hatalom a gazdán keresztül szabályozza és tartja nyilván az állatot, ezért csak a gazdás kutyákat tudja kontroll alatt tartani. A gazda voltaképpen hatalmat gyakorol az állata felett, kisajátíthatja a testét, az idejét, a mozgásterét és az egész életét. Épp azt teszi az állatával, mint amit a társadalmi hatalom tesz vele, azaz gondoskodik róla és felügyeletet gyakorol felette (Foucault 1992:119–123). A kóbor kutyákat nem lehet nyilvántartani, kilógnak a statisztikai rendszerekből, és ez a kontrollálatlanság a krízis maga. A kutyák gazdátlanná válása alapvetően a tulajdonos felelősségét veti fel akkor is, ha nem kívánja vagy nem tudja tovább tartani az állatot, és akkor is, ha a kutya megy el a gazdájától. Ezért az állatvédelem címén meghozott kormányzati lépések a beazonosítható gazdával rendelkező ebek esetében sokkal inkább a kutyatartók szabályozására és kontrolljára irányulnak, mint a nehéz helyzetbe került állatok valós segítésére. A kutyák egyedi mikrochipes jelölése olyan nyilvántartás, amely, a gazdával rendelkezés igazolását teremti meg, és elkóborlás esetén a gazdához való visszajuttatás lehetőségét biztosítja, de egyben a tulajdonos számonkérhetőségét is lehetővé teszi a kutya cselekedeteiért. Bár az állatokat védő jogszabályok a gazda nélküli egyedekre

éppúgy vonatkoznak, mint gazdás társaikra, de lényegében csak a gazdás állatok számára nyújtanak védelmet. Úgy érvényesül a biopolitika rasszizmusa, hogy a hatalom a jól kontrollálható gazdás kutyákat tartja támogatásra méltónak és a nem nyilvántartható gazdátlan ebeket korábban elpusztíttatta, napjainkban pedig gazdásításukkal, azaz a kontrollálhatóvá tételükkel kezeli a problémát (Foucault 1992:121).

Kríziskezelés félúton

Írásom utolsó fejezetében – a magyarországi viszonyok vizsgálatán keresztül – arra igyekszem választ keresni, hogy Kelet- és Közép-Európában miért emelkedik a gazdátlan ebek száma miközben Észak- és Nyugat-Európa országaiban lassan eltűnik ez a probléma.

Hazánkban a gazdátlan kutyák számáról és eloszlásáról meglehetősen eltérő becslések állnak rendelkezésre. 2019-ben az „Országjárás – kóborkutya jelentés” című kutatás 647 település vizsgálata alapján 80-100 ezer közé tette a kóbor kutyák számát,⁷ de még ugyanebben az évben egy újságcikk, a „Kutyaszemmel 2019” című kutatásra hivatkozva 300 ezer kóbor ebről írt.⁸ Mi okozhatja a számok közötti jelentős különbséget? A fogalomhasználat döntő fontosságú lehet, nem mindegy, hogy akkor tekintünk-e kóbornak egy kutyát, ha gazdátlanul csatangol, esetleg szabadon tartják és időnként hosszabb-rövidebb időre egy adott területet bejárva elcsavarog a háztól, netán valamilyen emberi közösséghez lazán kapcsolódva konkrét gazda nélkül él, vagy egy állatmenhelyen, illetve gyepmesteri telepen várja sorsa jobbra fordulását. Sajnos a rendelkezésre álló adatokból nem derül ki, hogy az említett vizsgálatok hogyan konceptualizálták a kóbor kutya fogalmát. Bár a gazdátlan kutyákról pontos adatok nincsenek, de néhány információból kirajzolódni látszik a növekvő számuk: amíg a Medián 2018-as kutatása azt mutatta, hogy a menhelyeknek nem a férőhelyhiány volt a legnagyobb gondjuk,⁹ addig 2022-es becslések szerint az állatmenhelyeken négyszer annyi állat van, mint amennyit a befogadóképességük megengedne. Annak ellenére növekszik

⁷ MAOSZ, 2019. <https://www.maosz.hu/allatvedelmi-reformok/a-sust-koborkutya-jelentes-mar-angolul-is-elérhető-a-vilaghalon/>

⁸ Kutyaszemmel 2019. <https://www.vg.hu/kozelet/2019/11/tobb-mint-300-ezer-kobor-kutya-el-magyarorszagon>

⁹ Medián, 2018. Kutyamenhelyek lakossági megítélése és tényleges működése. <https://www.cofidis.hu/media/median-kutatas-prezentacio-1002.pdf>

a férőhelyhiány a kutyamenhelyeken, hogy a szükségletek kielégítésére folyamatosan újabb és újabb állatvédő szervezetek, csoportok alakulnak, de még így is csak a kóbor állatok töredékéről tudnak gondoskodni, és nincs annyi potenciális gazdajelölt sem, amennyi gazdátlan állat születik évről évre (Lovas Kiss 2022).

A kóbor kutyák számának növekedését számos tényező együttes hatása okozza. Magyarország az 1989-es rendszerváltozást követően igyekezett az európai uniós integráció érdekében felzárkózni a fejlett demokráciák állattartási normáihoz. A változtatások egy része már megvalósult, de vannak feladatok, amelyek még teljesítésre várnak. Mára a magyar állatvédelmi szabályozás alapjaiban meg egyezik az EU-s keretekkel, a gazdátlan állatokról gondoskodó civil szervezetek meghatározó tényezővé váltak, valamint a magyar társadalom egyre szélesebb rétegei mutatnak érdeklődést az állatvédelem iránt, és ez oda vezetett, hogy egyre több olyan kutya marad életben, amelyet korábban az ebrendészeti telepeken a befogásuk után rövid idővel a nyilvánosság kizárásával, feltűnés nélkül elpusztítottak volna. Tehát hazánk EU-s csatlakozása előtt is problémás volt a magyar társadalom kutyatartáshoz fűződő viszonya, de ez csak ritkán okozott válságos helyzeteket, mert a hatalom az állatok kárára (az elpusztításukkal) megoldotta a nehézségeket. A rendszerváltást követően a gazdátlan állatokról való gondoskodás alternatívájaként megjelentek a civilek által működtetett állatmenhelyek, ahol nemcsak gyógykezelésben részesítik, ivartalanítják és egyéni azonosítóval látják el a befogott kutyákat, hanem mindent megtesznek a begyűjtött állatok gazdához juttatásának érdekében is. Ma Magyarországon a kóbor ebek érdemi segítségét, befogadását és új gazdákhöz juttatását a civil társadalom vállalja magára, amely fontos szempontnak tekinti a befogadott állatok érdekeinek képviselését is. Az állatmenhelyeket nem közpénzből tartják fenn, hanem civil szervezetek működtetik, ezért általában nehezen tudják előteremteni a szükséges anyagi, tárgyi és egyéb eszközöket. A menhelyek segítése a civilség gyakorlatát erősíti Magyarországon, talán ezzel magyarázható, hogy a segítségnyújtásnak ezt a formáját az állam alig támogatja.¹⁰ Bár a gazdátlan ebek örökbeadásán ma több mint 200 civil szervezet dolgozik, mégsem tudják felvenni a versenyt a kóbor kutyák újratermelődő tömegével. Ez a helyzet arra

figyelmeztet, hogy hazánkban a gazdátlan ebek, nem elszigetelt rendszeridegen újonnan kialakult válságjelenségek, hanem saját szociokulturális környezetünk globális szövetének részei, endogén termékei (Elliott – Hsu 2016). A magyar társadalom egy része úgy tart kutyákat, hogy időről-időre nagy mennyiségű gazdátlan ebet termel ki az életmódja. Az ebek iránti felelősségvállalás nem bír jelentőséggel az egész társadalom számára, különösen az alávetett helyzetű, a társadalom periferiáján, rossz anyagi körülmények között élők csoportok körében hiányzik. Sokan nem gonoszszágból, hanem tudatlanságból bánnak állataikkal felelőtlenül, és az ismereteik hiánya nemcsak az állattartás terén detektálható, hanem életvezetésük számos területén. A szegregátumokban gyakori, hogy nem a többségi társadalom által elfogadott kutyatartási normák valósulnak meg. Itt az ebtartást gyakran nem is tekinthetjük tudatos tevékenységnek, mert a portára szegődő állatot valójában csak megtűrik. Az ott élő állatokról nincs, aki gondoskodna és aki felelősséget vállalna értük. Legtöbbjük kontrollálatlan szaporulat eredménye, őket sosem látta állatorvos, nincs bennük mikrochip, így kívül kerülnek az egyéni azonosítórendszeren és beazonosíthatatlan a gazdájuk (ha egyáltalán egy konkrét személy valaha is a gazdájuknak volt tekinthető) (Lovas Kiss – Topál – Köből 2024).

Szintén jelentősen hozzájárul a kutyák kontrollálatlan szaporodásához a vidéki területeken jellemző szabadtartás. Ez gyakran a tradicionális paraszti kutyatartási gyakorlat továbbélését jelenti, ahol a ház őrzését ellátó, többnyire periférikus szerepű házörző, jelző kutyák létehez leginkább csak pragmatikus és funkcionális szempontok kapcsolódnak, így az a cél, hogy ellátásuk ne igényeljen plusz kiadást a háztartás számára. Ezek az állatok leginkább gazdasági udvarokba zárva vagy láncra élnek az életüket.¹¹ Gyakran előfordul azonban, hogy a házörző ebeket éjszakára kiengedik, vagy az állatok kiszöknek és kontroll, illetve ivartalanítás hiányában az ösztöneikre hagyatkozva szabadon kószálnak és párosodnak a településeken. A ház körül tartott kutyákért tulajdonosaik nem aggódnak, mert nem képviselnek jelentős értéket, pusztulásuk nem jelent nagy veszteséget, az ellenőrizetlenül létrejött természetes szaporulatból többnyire jut azoknak az ismerősöknek,

¹⁰ A Medián 2018-as kutatása szerint az állam a civil állatmenhelyek támogatásának mindössze 2%-át adja.

¹¹ Annak ellenére, hogy a 2016. január 1-jétől a kedveteleésből tartott állatok tartásáról és forgalmazásáról szóló 41/2010. (II. 26.) Korm. rendelet módosítása értelmében nem lehetne láncra tartani az ebeket.

rokonoknak, szomszédoknak, akiknek éppen kutyára van szükségük, így a hiány a kapcsolati hálón keresztül gyorsan pótolható. A paraszti mentalitásból örökölt gondolkodásmód máig azt diktálja, hogy ami ingyen vagy olcsón is megszerezhető, arra nem szabad kiadni jelentős összegeket (Lovas Kiss – Topál – Köböl 2024). Ezt támasztja alá egy a kutyatartást vizsgáló 2021-es online kutatásunk adata, amely szerint a 7512 kelet-magyarországi megkérdezett 20,1%-a nyilatkozott úgy, hogy nem venne pénzért kutyát.¹²

Hazánkban a gondoskodó gazdák körében is hagyománya van a „házi” kutyaszaporításnak, sokan gondolják úgy, hogy a nőstény kutyák egészségét az biztosítja, ha legalább egy almot világra hoznak. A megszületett kölyköket azután gyakran kapcsolati tőkéjük kamatoztatása révén igyekeznek gazdához juttatni. Ezért nem meglepő, hogy a kutyatartást vizsgáló 2020-as adatgyűjtésünkben a megkérdezettek 40,2%-a szociális kapcsolatairól, barátokról, rokontól, ismerőstől jutott kutyához.¹³

Hazánkban a rendszerváltás óta a törvényi szabályozás követte a nyugat-európai mintákat, ám úgy tűnik, hogy az ebtartási gyakorlat csak nagyon lassan változik. Ennek feltételezhetően az lehet az oka, hogy a kialakított törvényi keretek nem kerültek alkalmazásra a társadalmi gyakorlatban. Például az állatok védelméről és kíméletéről szóló 1998. évi XXVIII. törvény kimondta, hogy az állatokkal szembeni megfelelő magatartásra, gondoskodásra nevelést, az állatok megismerését be kell építeni az általános iskolai és a szakképzésbe, valamint az ismeretterjesztésbe is. A rendelkezések ezeknek a feladatoknak a végrehajtását az állami és önkormányzati szervek, valamint az oktatási intézmények feladatai közé sorolta. A gyakorlatban azonban az érintett szervek csak közel húsz éves késéssel kezdtek el értékelhető lépéseket tenni, és ezek hatékonysága még nem látszik. Az edukáció hiánya mutatkozik meg abban is, hogy sokan nem gondolják át a kutyatartás felelősségét, az ivartalanítás fontosságát, az állatok jogainak tiszteletben tartását és a nyugat-európai társadalmakhoz képest hazánkban még mindig nagyon kevesen fogadnak örökbe menhelyről kutyát. A 2021-es

kelet-magyarországi kutyatartókat vizsgáló online kutatásunk adatai szerint a megkérdezetteknek mindössze 12%-a – többnyire városi értelmiségiek – fogadott menhelyekről örökbe kutyát.¹⁴

Bár a sok gazdátlan eb gondot jelent, de a probléma megoldásában benne rejlik a változtatás lehetősége, a társállatokhoz való viszonyunk újratelemzése is. A gazdátlan kutyák elszaporodását a nyugati kultúra ugyan állattartási válságként értékeli, de a válságot nem lehet egyszerűen negatív helyzetként felfogni, lehetőséget is nyújt a korábbi viszonyulások és helyzetek felülvizsgálatára és a kreatív megoldási stratégiák megszületésére (Trompenaars – Hampden-Turner 2021).

Felhasznált irodalom

- Agamben, Giorgio 1998 *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*. Stanford University Press, California.
- Beck, Ulrich – Beck-Gernsheim, Elisabeth 2002 *Individualization. Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences*. SAGE Publications, London – Thousand Oaks – New Delhi.
- Calarco, Matthew 2020 *Beyond the Anthropological Difference*. Cambridge University Press. Cambridge – New York. DOI: 10.1080/09672559.2021.1939497
- Elliott, Anthony – Hsu, Eric 2016 *The Consequences of Global Disasters*. Routledge, London. DOI: 10.4324/9781315716060
- Estes, Carroll L. 1983 Social Security: The Social Construction of a Crisis. *The Milbank Memorial Fund Quarterly*, 61. 3:445–461.
- Fatjó Jaume – Bowen, Jonathan – García, Elena – Calvo, Paula – Rueda, Silvia – Amblás, Silvia – Lanza, Jaume F. 2015 Epidemiology of Dog and Cat Abandonment in Spain (2008–2013), *Animals*, 5. 2:426–441. DOI:10.3390/ani5020364
- Fisher, Ronald A. 1930 *The Genetical Theory of Natural Selection*. Oxford University Press, Oxford.
- Foucault, Michel J. 1992 Bio-politika és biopatalom. *Pompeji*, 3. 1:118–129.

¹² A Debreceni Egyetem Antropológiai Kutatócsoportja által 2021-ben egyetemi hallgatók bevonásával készített online kérdőíves kutatás alapján.

¹³ A Debreceni Egyetem Antropológiai Kutatócsoportja által 2020-ban egyetemi hallgatók bevonásával készített online kérdőíves kutatás alapján.

¹⁴ A Debreceni Egyetem Antropológiai Kutatócsoportja által 2021-ben egyetemi hallgatók bevonásával készített online kérdőíves kutatás alapján.

- Ghirlanda, Stefano – Acerbi, Alberto – Herzog, Harold – Serpell, James A. 2013 Fashion vs. Function in Cultural Evolution: The Case of Dog Breed Popularity. *PLoS ONE*, 8. 9: e74770. DOI: 10.1371/journal.pone.0074770
- Gulliver, Katrina 2022 Semiotics of dogs. *Aeon*. 4 August 2022. Letöltés dátuma: 2024.11.10. <https://aeon.co/essays/dogs-are-symbolic-containers-of-human-hopes-desires-and-vices>
- Hamlett, Jane – Strange, Julie-Marie 2023 *Pet Revolution: Animals and the Making of Modern British Life*. Reaktion, London.
- Haraway, Donna J. 2007 *When Species Meet*. University of Minnesota Press, Minneapolis – London.
- Hart, Kimberly 2019 Istanbul's intangible cultural heritage as embodied by street animals. *History and Anthropology*, 30. 4:448–459.
- Holtet, Caroline 2012 *The handling of stray dogs in Norway and Hungary: The operation of Budadogs*. HuVet A Magyar Állatorvos-tudományi Archivum az Állatorvostudományi Egyetem adattára. <http://hdl.handle.net/10832/478>
- Iacovou, Maria – Tavares, Lara Patrício 2011 Yearning, Learning, and Conceding: Reasons Men and Women Change Their Childbearing Intentions. *Population and Development Review*, 37. 1:89–123.
- Joy, Melanie 2009 *Why We Love Dogs, Eat Pigs, and Wear Cows: An Introduction to Carnism*. Red Wheel, Massachusetts.
- Kalkman, Jori Pascal 2019 Sensemaking questions in crisis response teams. *Disaster Prevention and Management An International Journal*, 28. 5:649–660.
- Kiss Lajos András 2009 *Haladásparadoxonok. Bevezetés az extrém korok filozófiájába*. Liget Műhely Alapítvány, Budapest.
- Kubinyi Enikő 2024 Tíz kérdés a kutyatartás népszerűségének kutatásában. In Lovas Kiss Antal – László Borbála szerk. *Tanulmányok az ember és állat kapcsolat értelmezéséhez II*. Antrozoológiai könyvek. Debreceni Egyetem Antrozoológiai Kutatócsoport, Debrecen. 6–18.
- Kubinyi Enikő – Varga György 2023 Társállattartás Magyarországon 2022-es reprezentatív felmérés alapján. In Lovas Kiss Antal szerk. *Tanulmányok az ember és állat kapcsolat értelmezéséhez I*. Antrozoológiai könyvek. Debreceni Egyetem Antrozoológiai Kutatócsoport, Debrecen. 88–100.
- Lányi András 2020 *Bevezetés az öko-filozófiába – Kezdő halódóknak*. L'Harmattan, Budapest.
- Lovas Kiss Antal 2018 „Hogy honnan ember és meddig áll, azt csak a jó ég tudja nálad...” Milyen szimbolikus cselekvésekkel pozícionálják kutyáikat a gazdákat? In Szirmai Éva – Tóth, Szergej – Újvári Edit szerk. *Állati jelek, képek és terek I-II*. JGYF Kiadó, Szeged. 185–197.
- Lovas Kiss Antal 2020 How dog owners perceive public space when walking their dogs? In Letenyei, László – Dobák, Judit eds. *Mental Mapping: The Science of Orientation*. Schenk Verlag, Passau. 137–150.
- Lovas Kiss Antal 2022 Akiket Columbo tanított kutyázní. A posztantropocentrikus paradigma hatása a városi kutyatartási trendek változására. In Gulyás Klára – Kántor Barbara – Kotics József – Lajos Veronika szerk. *Változás és váltás. Kihívások és válaszok interdiszciplináris megközelítésben*. Kulturális és Vizuális Antropológiai Tanszék. Miskolc. 117–132.
- Lovas Kiss Antal – Topál József – Köböl Erika 2024 *Kutyák közreműködésével végzett állatasszisztáció a 21. században. A kutya-ember kapcsolat kulturális antropológiai, etológiai és pedagógiai vonatkozásai*. Debreceni Egyetem GYGYK Társadalomtudományi Tanszék – Debreceni Egyetem Antrozoológiai Kutatócsoport. Debrecen.
- Marcuse, Herbert 1990 *Az egydimenziós ember*. Európa, Budapest.
- Medián 2018. Kutyamenhelyek lakossági megítélése és tényleges működése. *Cofidis*. Letöltés dátuma: 2024.10.24. <https://www.cofidis.hu/media/median-kutatas-prezentacio-1002.pdf>
- Miller, Daniel 2010 *Stuff*. Polity Press, Cambridge.
- Nussbaum, Martha C. 2006 *Frontiers of Justice: Disability, Nationality, Species Membership*. Harvard University Press, Cambridge. DOI: 10.2307/j.ctv1c7zftw
- O'Donoghue, Amy 2015 Sovereign Exception: Notes on the Thought of Giorgio Agamben. *Critical Legal Thinking*. Letöltés dátuma: 2024.11.19. <https://criticallegalthinking.com/2015/07/02/sovereign-exception-notes-on-the-thought-of-georgio-agamben/> június
- Országjárás – kóborkutya jelentés 2019. *MAOSZ* Letöltés dátuma: 2024.10.25. <https://www.maosz.hu/allatvedelmi-reformok/a-sust-koborkutya-jelentes-mar-angolul-is-elarheto-a-vilaghalon/>

- Papavasili, Theodora – Kontogeorgos, Achilleas – Mayrommati, Athanasia – Chatzitheodoridis, Fotios – Sossidou, Evangelia 2023 Defining priority issues for managing stray dog populations: The case of Greece. *Journal of the Hellenic Veterinary Medical Society*, 74. 1:5305–5314. DOI: 10.12681/jhvms.29295
- Pinquet, Cartherine 2010 Istanbul's Street Dogs at the End of the Ottoman Empire. In Farouqhi, Suraiya ed. *Animals and People in the Ottoman Empire*. Eren Publishers, Istanbul. 353–371.
- Pierce, Jessica – Bekoff, Marc 2021 *A Dog's World: Imagining the Lives of Dogs in a World without Humans*. Princeton University Press, Princeton. DOI: 10.2307/j.ctv1kbh2d2
- Ráski Péter 2019 Több mint 300 ezer kóbor kutya él Magyarországon. *Világgazdaság*. 2019.11.01. Letöltés dátuma: 2024.10.25. <https://www.vg.hu/kozelet/2019/11/tobb-mint-300-ezer-kobor-kutya-el-magyarorszagon>
- Ritvo, Harriet 1987 *Animal Estate. The English and Other Creatures in The Victorian Age*. Harvard University Press, Cambridge.
- Serpell, James 1986 *In the Company of Animals: A Study of Human-animal Relationships*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Shahbandeh, Mahsa 2024 Number of dogs in the European Union in 2022, by country. *Statista*. Letöltés dátuma: 2024.10.25. <https://www.statista.com/statistics/414956/dog-population-european-union-eu-by-country/>
- Simányi, Léna 2005 Bevezetés a fogyasztói társadalom elméletébe. *Replika*, 16. 51–52:165–195.
- Strathern, Marilyn 1992 *After Nature. English Kinship in the Late Twentieth Century*. Cambridge University Press, Cambridge – New York.
- Trompenaars, Fons – Hampden-Turner, Charles 2021 *Culture, Crisis and COVID-19*. Cambridge Scholars Publishing, Newcastle.
- Vale, Robert – Vale, Brenda 2009 *Time to eat the dog: The real guide to sustainable living*. Thames – Hudson, London.